

В. В. Токар

ІСЛАМСЬКІ ІНСТРУМЕНТИ КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Автором здійснено критичний огляд наукових публікацій, які були присвячені різноманітним аспектам кредитування сільськогосподарських підприємств та забезпечення продовольчої безпеки регіонів України. У статті розглянуто ісламські фінансові інструменти через призму можливості адаптації в українських реаліях для фінансування виробництва сільськогосподарської продукції. Автором наведено аргументи на користь використання в Україні ісламського лізингу (іджара), партнерства (мушарака та мудараба) та форварду (саям). У статті представлено ключові етапи імплементації ісламських інструментів кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України, а саме відбір регіонів та внесення змін у нормативно-правове регулювання, а саме прийняття законодавчих актів стосовно запровадження спеціальних економічних зон із правом застосування принципів ісламського фінансування; визначення рівня продовольчої безпеки регіону, напрямів та обсягів фінансування для досягнення безпечного стану; визначення зацікавлених іноземних партнерів для реалізації проектів для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва; вибір конкретного ісламського інструменту кредитування сільськогосподарських підприємств; реалізація проекту; моніторинг, виявлення слабких сторін та їх усунення; розширення території застосування спеціальних правил ведення бізнесу з повторенням попередніх етапів.

Ключові слова: економічна безпека регіонів, ісламські кредитні інструменти, ісламські фінансові інструменти, продовольча безпека, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми. В умовах зростання чисельності населення додаткової актуальності набуває проблематика забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіонів, окремих держав, інтеграційних утворень та світу в цілому. Однією з найбільших загроз для забезпечення продовольчої безпеки регіонів України залишається дефіцит ефективних інструментів кредитування суб'єктів господарської діяльності для застосування сучасних технологій у виробництві сільськогосподарської продукції.

Фактичне зменшення потенціалу вітчизняної банківської системи в результаті її «очищення» та слабкості фондового ринку обумовлює пошук альтернативних джерел фінансування сільськогосподарських виробників, зокрема перспективною є адаптація в українських умовах ісламських інструментів кредитування, які здатні сприяти зростанню виробництва, а відповідно й експорту сільськогосподарської продукції, що є одним з головних джерел надходження іноземної валюти та збільшення золотовалютних резервів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам кредитування сільськогосподарських підприємств та забезпечення продовольчої безпеки регіонів України присвячена значна кількість наукових публікацій. Зокрема Р. Безус та А. Маніло наголошують на необхідності запровадження пільгового оподаткування для банків та страхових компаній, які здійснюють кредитування агровиробників; розробки спеціальних фінансових продуктів для кооперативів з метою підвищення надійності повернення кредитів [1, с. 30], проте вказані заходи збільшують навантаження на державний бюджет, зменшуючи надходження.

У свою чергу Л. Крючко пропонує запровадити державну програму страхування сільськогосподарських виробників; застосовувати форвардне кредитування, форфейтування та факторингові операції; комбінувати всіх можливих джерел для залучення капіталу при кредитуванні сільського господарства (раціональне використання бюджетних коштів, збільшення асигнувань для кредитування з держави, залучення іноземних кредитів, створення за їх рахунок механізмів державного, банківського або змішаного кредитування) [3, с. 58], але автором не запропоновано конкретних заходів щодо запровадження розроблених пропозицій.

Для забезпечення продовольчої безпеки регіонів України Є. Нікішин рекомендує імплементувати систему «гарантованих» цін; ринкову інтервенцію; квотування виробництва продуктів харчу-

вання; обмеження внутрішнього ввезення та імпорту продовольства [4, с. 118]. Тобто цим дослідником основний акцент робиться на державному регулюванні, що є потенційно небезпечним для збалансування державної та приватної ініціативи.

В. Проскура вказує на те, що моніторингу стану продовольчої безпеки в Україні як системи не існує взагалі, а на регіональному рівні спостерігається безсистемний збір та контроль деяких показників, які в принципі можуть бути використані як індикатори рівня економічної безпеки [6, с. 66–67]. У свою чергу для проведення оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки регіону А. Пілько пропонує використовувати показник достатності споживання продовольства, який визначається відношенням фактичного рівня споживання до науково обґрунтованих норм за основними групами продовольчих продуктів; показник доступності продовольства, який визначається відношенням вартості річного набору продуктів харчування, що відповідає науково обґрунтованим нормам на 1 людину, до річного доходу на одну людину; показник продовольчої самодостатності регіону як частка імпортованого та завезеного з інших регіонів продовольства у загальному обсязі спожитого продовольства [5, с. 91], що сприятиме зростанню рівня контрольованості функціонування системи забезпечення економічної безпеки регіонів і держави в цілому.

Незважаючи на достатньо широке висвітлення різних напрямів проблематики кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України, особливої уваги потребує механізм адаптації до українських реалій ісламських інструментів кредитування.

Постановка завдання. Завданням цієї статті є обґрунтування шляхів імплементації в українських умовах ісламських інструментів кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення продовольчої безпеки регіонів України тісно переплітається з дотриманням національних інтересів при співпраці з іншими державами світу на взаємовигідних засадах. Наприклад, У Саудівській Аравії діє програма стратегічного забезпечення сировиною, яка передбачає інвестування в сільське господарство країн-партнерів, до яких належить Україна. У 2016 році Україна здійснила постачання в Королівство Саудівська Аравія сільськогосподарську продукцію на 380 млн дол. США, з яких 76 % або на 288 млн дол. США – зернові культури. Інші ключові експортні позиції – соняшникова олія (56 млн дол. США), м'ясо та субпродукти (3,6 млн дол. США), яйця птиці (3 млн дол. США), цукор (1,3 млн дол. США). Імпортовано товарів лише на 25 тис. дол. США – тютюн та вироби з нього. За дев'ять місяців 2017 року український експорт склав 309,8 млн дол. США при збереженні товарної пропорції. Структура українського аграрного експорту до Саудівської Аравії є більшою частиною сировинна [2], що обумовлює необхідність пошуку шляхів залучення інвестицій з цієї країни з метою збільшення доданої вартості у складі експортованої продукції за дотриманням порогових значень продовольчої безпеки регіонів України, які будуть задіяні в експортно-імпортних операціях. Активізувати цей процес можна за умови застосування зрозумілих для мусульман фінансових інструментів для кредитування українських сільськогосподарських виробників.

Наприклад, головним принципом і відмінністю ісламської банківської системи є виключення з усіх фінансових операцій позикового відсотка [9, с. 9]. Інструменти ісламського фінансування можна розподілити на три групи в залежності від базового принципу: боргу, оренди, розподілу прибутків і збитків. До першої групи належать такі фінансові операції, коли в результаті укладання угоди між двома сторонами виникають боргові зобов'язання однієї сторони перед іншою, які повинні бути виконані впродовж визначеного часу. До другої групи ісламських фінансових операцій входять операції, які базуються на здачі однією стороною якого-небудь активу в оренду іншій стороні. В основі фінансових інструментів третьої групи лежить принцип розподілу прибутку та збитків, відповідно до якого одна сторона надає іншій фінансування для здійснення діяльності, яка спрямована на отримання прибутку [10, с. 112-113]. З точки зору ісламу заборонені фінансові похідні (деривативи), ф'ючерси, опціони, бо ці інструменти мають високий ступінь невизначеності через відсутність товару під час заключення контракту [8]. Отже, у супереч європейській практиці ісламські фінанси не передбачають застосування подібних підходів при кредитуванні сільськогосподарських підприємств.

Для українських агровиробників цікавим варіантом співпраці із зарубіжними інвесторами можуть бути ісламські різновиди лізингу, які передбачають існування реального активу – іджара. Іджара успішно використовується для фінансування купівлі обладнання та автомашин, а також як форма іпо-

теки [8], зокрема в українських умовах цей фінансовий інструмент доцільно імплементувати для купівлі комерційної нерухомості або земельних ділянок.

Партнерство (мушарака та мудароба) використовуються як прямі методи фінансування або інвестицій; ця група продуктів відома як «розподіл доходів і збитків». Мушарака – форма спільного підприємства між двома та більше партнерами, які вносять капітал та поділяють обов'язки у відповідності за заздалегідь обумовленими умовами партнерства. Формула розподілу може варіюватися, у той час як збитки розподіляються строго у відповідності до вкладеного капіталу. Ісламські банки використовують мушарака в іпотечному фінансуванні шляхом договору мушарака мутанакіса (спадне партнерство), де банк і клієнт разом стають співвласниками нерухомості, а клієнт поступово викуповує частку ісламського банку. Додатково клієнт, проживаючи в такій нерухомості, сплачує комерційному банку за оренду його частки. Отже, клієнт поступово збільшує свою частку у власності нерухомості. З плином часом клієнт повністю викуповує частку комерційного банку та зупиняє виплачувати оренду. У цей момент договір завершує свою дію, а нерухомість повністю переходить у власність клієнта [8]. В українських умовах мушарака може бути використана для фінансування купівлі землі сільськогосподарського призначення.

Мудароба – це контракт, у якому одна сторона надає капітал, а інша сторона надає якість навички для здійснення якогось проекту / роботи, метою якої є отримання прибутку, і цей прибуток розподіляється між партнерами у відповідності до обумовлених умов (наприклад, 50 на 50, 60 на 40, або 1/3 чи 2/3 тощо). У випадку збитків фінансист втрачає свій капітал, а боржник втрачає свій час та зусилля. Відповідальність того, хто надає капітал обмежується внеском, а підприємець несе повну відповідальність (обмеження відповідальності). Мудароба активно використовується в ісламських банках для залучення депозитів, де вкладники розглядаються як рабб аль-мааль (власник капіталу), а комерційний банк відіграє роль мударіб (підприємець), інвестуючи кошти у дозволені види бізнесу [8]. Отже, такий варіант партнерства може бути використаний для закупівлі сільськогосподарськими підприємства посівних та паливно-мастильних матеріалів з подальшим розрахунком з іноземними ісламськими партнерами постачанням частини врожаю.

Ісламськими форвардами є саям та істісна. Найбільш цікавим варіантом для цілей цього дослідження є саям, коли ціна виплачується заздалегідь, а постачання товару відбувається пізніше, що в основному, використовується у сільському господарстві для фінансування закупівлі саджанців [8]. Таким чином, ісламські фінансові інструменти при знаходженні зацікавлених іноземних інвесторів дозволяють кредитування вітчизняних товаровиробників на набагато кращих умовах, ніж може запропонувати національна фінансова система України.

Незважаючи на перспективність застосування ісламських фінансових інструментів в українських реаліях перепонами є брак практичного досвіду співпраці між вітчизняними суб'єктами фінансового ринку та ісламськими фінансовими установами, особливо у сфері застосування специфічних фінансових інструментів, що набули поширення в мусульманських країнах; відсутність необхідної нормативно-правової бази [7, с. 23], проте при координації зусиль зацікавлених сторін, а саме державних органів влади, сільськогосподарських виробників та іноземних партнерів усі питання зможуть бути вирішені шляхом імплементативних пілотних проектів, запровадження спеціальних економічних зон зі специфічними правилами ведення бізнесу (на основі ісламських фінансів) та прийняття нормативно-правового регулювання з метою гармонізації трактування комерційної взаємодії в Україні та країн-партнерів з регіону Близького Сходу та Північної Африки (територія найбільшого розповсюдження ісламських фінансових інструментів).

Ісламські інструменти кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України доцільно імплементувати з дотриманням низки етапів. Першочерговим завданням є відбір регіонів та внесення змін у нормативно-правове регулювання, а саме прийняття законодавчих актів стосовно запровадження спеціальних економічних зон із правом застосування принципів ісламського фінансування. Наступним етапом є визначення рівня продовольчої безпеки регіону, напрямів та обсягів фінансування для досягнення безпечного стану. Третім етапом є визначення зацікавлених іноземних партнерів для реалізації проектів для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Четвертим є вибір конкретного ісламського інструменту кредитування сільськогосподарських підприємств. П'ятим етапом є безпосередня реалізація проекту. Шостим етапом є моніторинг, виявлення слабких сторін та їх усунення. Сьомим етапом є можливе розширення території застосування спеціальних правил ведення бізнесу з повторенням попередніх етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові етапи імплементації ісламських інструментів кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України

№ етапу	Характеристика
1	Відбір регіонів та внесення змін у нормативно-правове регулювання, а саме – прийняття законодавчих актів стосовно запровадження спеціальних економічних зон із правом застосування принципів ісламського фінансування
2	Визначення рівня продовольчої безпеки регіону, напрямів та обсягів фінансування для досягнення безпечного стану
3	Визначення зацікавлених іноземних партнерів для реалізації проектів для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва
4	Вибір конкретного ісламського інструменту кредитування сільськогосподарських підприємств
5	Реалізація проекту
6	Моніторинг, виявлення слабких сторін та їх усунення
7	Розширення території застосування спеціальних правил ведення бізнесу з повторенням попередніх етапів

Висновки й перспективи подальших розвідок. В умовах обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів особливої актуальності набуває імплементація ісламських інструментів кредитування сільськогосподарських підприємств у системі забезпечення продовольчої безпеки регіонів України. Ключовими етапами при цьому є відбір регіонів та внесення змін у нормативно-правове регулювання, а саме: прийняття законодавчих актів стосовно запровадження спеціальних економічних зон із правом застосування принципів ісламського фінансування; визначення рівня продовольчої безпеки регіону, напрямів та обсягів фінансування для досягнення безпечного стану; визначення зацікавлених іноземних партнерів для реалізації проектів з інтенсифікації сільськогосподарського виробництва; вибір конкретного ісламського інструменту кредитування сільськогосподарських підприємств; реалізація проекту; моніторинг, виявлення слабких сторін та їх усунення; розширення території застосування спеціальних правил ведення бізнесу з повторенням попередніх етапів.

Перспективним для подальших досліджень у цьому напрямку є визначення необхідних обсягів фінансування на основі ісламських підходів для досягнення продовольчої безпеки регіонів України.

Список використаної літератури

- Безус Р. М., Маніло А. В. Особливості банківського фінансування аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2014. № 1. С. 27-30.
- Где пересекаются украинский АПК и арабские ресурсы. URL: <http://agroportal.ua/views/mnenie-eksperta/gdere-sekayutsya-ukrainskii-apk-i-arabskie-resursy>
- Крючко Л. С. Сучасний стан та тенденції розвитку кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 13. С. 55–58.
- Нікішин Є. В. Застосування досвіду Європейського Союзу в системі продовольчої безпеки регіону. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2015. Т. 20. Вип. 2/1. С. 116–119.
- Пілько А. Д. Формування механізму управління продовольчою безпекою регіону. *БізнесІнформ*. 2015. № 2. С. 87–91.
- Проскура В. Ф. Формування системи моніторингу продовольчої безпеки регіону. *Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського*. 2015. Вип. 3(92). Ч. 2. С. 63–67.
- Пшик Б. І. Ісламська фінансова модель: особливості, фінансові інструменти, світові тенденції. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 2(17). С. 20–24.
- Рафиков И. Краткий путеводитель по исламским финансам, инвестированию, страхованию. URL: <http://www.idmedina.ru/books/materials/rmforum/4/rafik.htm>.
- Сембер С. В., Стойка В. С., Легеза Н. Е. та ін. Ісламські банки: особливості функціонування та розвитку. *Економіка промисловості*. 2016. № 1(73). С. 5–16.
- Чокаев Б. Исламские финансы: возможности для российской экономики. *Вопросы экономики*. 2015. № 6. С. 106–127.

References

1. Bezus, R. M. and Manilo, A. V. (2014) Peculiarities of Bank Financing for Agricultural Firms. *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 27–30.
2. AgroPortal (2017) Where Do Ukrainian Agro-industrial Sector and Arabic Resources Intersect, URL: <http://agroportal.ua/views/mnenie-eksperta/gde-peresekeyutsya-ukrainskii-apk-i-arabskie-resursy> (Accessed 1 November 2017).
3. Kriuchko, L. S. (2013) The Contemporary State and Development Trends of Crediting for Agricultural Enterprises in Ukraine. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 55–58.
4. Nikishyn, Ye. V. (2015) Using the Experience of the EU in the System of Food Security of the Region. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova*, vol. 20, issue 2/1, pp. 116–119.
5. Pilko, A. D. (2015) Establishment of the Management Mechanism for Food Security of the Region. *BiznesInform*, vol. 2, pp. 87–91.
6. Proskura, V. F. (2015) Establishment of the Monitoring System for Food Security of the Region. *Visnyk KrNU im. Mykhaila Ostrohradskoho*, vol. 3(92), pp. 63–67.
7. Pshyk, B. I. (2013) Islamic Financial Model: Peculiarities, Financial Instruments, World Trends. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 2(17), pp. 20–24.
8. Rafikov, I. (2017) A Guide to Islamic Finance, Investing and Insurance in a Concise Manner. *Idmedina*, URL: <http://www.idmedina.ru/books/materials/rmforum/4/rafik.htm> (Accessed 1 November 2017).
9. Sember, S. V. Stoika, V. S. and Leheza, N. E. (2016) Islamic Banks: Peculiarities of Functioning and Development. *Ekonomika promyslovosti*, vol. 1(73), pp. 5–16.
10. Chokaev, B. (2015) Islamic Finance: Opportunities for Russian Economy. *Voprosy ekonomiki*, vol. 6, pp. 106–127.

V. V. Tokar

ISLAMIC CREDIT INSTRUMENTS FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE SYSTEM OF ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE REGIONS

Authors review approaches devoted to different aspects of crediting agricultural enterprises and ensuring economic security of regions of Ukraine. The article discloses Islamic financial instruments through the prism of possibility for adaptation in Ukrainian reality for financing the production of agricultural goods. The authors sets out arguments in favor of using in Ukraine Islamic leasing (idzhara), partnership (musharaka and mudaraba) and forward (salaam). The article reveals the key stages of implementing Islamic instruments of crediting agricultural enterprises in the system of ensuring food security of regions of Ukraine, namely: selection of regions and changing legislature to establish special economic zones for applying principles of Islamic financing; determining the level of food security of the region, directions and volumes of financing to achieve the secure state; finding foreign partners interested in realization of projects for intensifying agricultural production; choosing Islamic financial instruments of crediting agricultural enterprises; project implementation; monitoring, discovering weaknesses and eradicating them; expanding the scope of applying special rules of conducting business with the iteration of previous stages.

Keywords: economic security of regions, Islamic credit instruments, Islamic financial instruments, food security, agricultural enterprises.